

УДК 371.382:372.46

*Мар'яна АЙЗЕНБАРТ,
м. Дрогобич***ІГРОВА ДІЯЛЬНІСТЬ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ**

У статті розглянуто питання соціально-комунікативної компетенції дітей старшого дошкільного віку, з'ясовано роль гри у цьому процесі, її виховне значення для формування таких особистісних якостей майбутніх учнів, як дружелюбність, колективізм, навички взаємодії у соціальному середовищі тощо.

Ключові слова: взаємодія, гра, соціально-комунікативна компетенція, соціально-комунікативні уміння старшого дошкільника.

Ayzenbart M. Role-play activity in senior preschool children' social and communicative skills context. The preschool children' social and communicative competence problem is studied in the article. The role-play activity importance as well as its educational value for the development of such future pupils personal qualities as friendship, a teamwork sense, ability to interact in the social environment are found out in the article.

Key words: interaction, role-play activity, social and communicative competence, social and communication skills of senior preschoolers.

Айзенбарт М. Игровая деятельность в контексте социально-коммуникативных умений старших дошкольников. В статье рассмотрен вопрос социально-коммуникативной компетенции детей старшего дошкольного возраста, определены роль игры в этом процессе, ее воспитательное значение для формирования таких личностных качеств будущих учащихся, как дружелюбие, коллективизм, навыки взаимодействия в социальной среде и т. д.

Ключевые слова: взаимодействие, игра, социально-коммуникативная компетенция, социально-коммуникативные умения старшего дошкольника.

Постановка проблеми. У Базовому компоненті дошкільної освіти України наголошено на необхідності формування соціально-комунікативної компетенції дітей старшого дошкільного віку як одного із ключових чинників, що сприяє вихованню творчих особистостей із розвиненим почуттям власної гідності та відповідальності за свої вчинки [2]. Зазначимо, що термін «компетенція» (лат. *competentia* – «належність за правом») ми розглядаємо як комплекс певних умінь і навичок, якими конкретна особа (дошкільник) володіє і вміє їх застосовувати у практичній діяльності.

Становлення та розвиток дитячої особистості неодмінно потребує цілеспрямованого систематичного педагогічного впливу на неї, що передбачає широке застосування ефективних засобів із метою набуття дошкільником конкретних знань і досвіду в різних сферах людської життєдіяльності. Соціально-комунікативна компетенція дитини дошкільного віку включає її обізнаність із різноманітними соціальними ролями людей; уміння безконфліктно взаємодіяти та спілкуватися з ними, а також позитивне ставлення до самої себе і навколишнього середовища тощо.

Аналіз досліджень. У сучасних дослідженнях, зокрема у працях Д. Махотіна та Ю. Фролова [13, 36–40] компетенція розглядається як відкрита система процедурних, цін-

нісно-змістових і декларативних знань, що включає три чинники (епістемологічні, тобто пов'язані з пізнанням, особистісні та соціальні). Перераховані компоненти активно взаємодіють між собою, реалізуючись і збагачуючись під час розв'язання носієм компетенції практичних життєво важливих проблем [12, 23].

Відомий педагог, методист М. Каган ще у 70-х рр. наголошував: «...формування особистості починається з виховання комунікативної діяльності та оволодіння її механізмами...» [3, 118].

Хоча проблеми формування соціально-комунікативних умінь дітей достатньо ґрунтовно проаналізовані у працях сучасних дослідників, проте питання застосування інноваційних технологій та новітніх методів у процесі їх розвитку у старших дошкільників недостатньо висвітлені. Зокрема питання використання гри у процесі розвитку соціально-комунікативних навичок старших дошкільників є недостатньо вивченими і потребують більш глибокого аналізу.

Відсутня сьогодні і загальноприйнята класифікація комунікативних умінь. Так, для прикладу, Є. Пассов умовно розділяє численні комунікативні вміння на дві групи, які постійно взаємодіють одна з одною: 1) базові, що відображають змістову суть спілкування: вітання; прощання; звертання; прохання про підтримку, допомогу, послугу; надання підтримки, допомоги, послуги; подяка; відмова; вибачення; 2) процесуальні, що забезпечують соціальну взаємодію як процес: уміння аналізувати почуття і стани співрозмовника, його погляди; говорити перед іншими; слухати інших; співпрацювати; управляти (керувати); підкорятися тощо [10, 141].

Наведена класифікація стала основою системи виховання комунікативних умінь дошкільнят.

Метою нашої статті є з'ясувати суть соціально-комунікативних умінь дітей старшого дошкільного віку та обґрунтувати можливість їх формування під час ігрової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Наше життя невід'ємне від комунікативної діяльності. Незалежно від статі, віку, освіти, соціального стану, територіальної і національної приналежності та багатьох інших особистісних характеристик, людина постійно передає і зберігає відповідну інформацію, тобто активно задіяна у процесі спілкування, – зазначає В. Кухаренко [7].

У свою чергу В. Сафоновою, яка активно опрацьовувала проблеми комунікації, комунікативна компетенція – це сукупність мовної, мовленнєвої та соціокультурної складових, оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності і культурою мовлення; здатність дітей розв'язувати мовними засобами певні комунікативні завдання в різних сферах і ситуаціях спілкування [6].

Основи соціально-комунікативної компетенції дитини, напрям її розвитку та успішна взаємодія у соціумі закладаються ще у дошкільному віці. Для її засвоєння у навчально-виховному процесі дошкільного закладу фіксуються необхідні способи роботи з дітьми в межах вивчення освітньої лінії «Дитина в соціумі» [2].

Соціальна компетенція особистості включає насамперед її бажання й уміння взаємодіяти, наявність позитивної мотивації у стосунках з іншими, впевненість у собі, емпатію і здатність керувати соціальними ситуаціями та використовувати ефективні стратегії для досягнення комунікативних цілей [15, 31–42]. Для реалізації цих цілей необхідно володіти певним досвідом спілкування, який передбачає передовсім способи взаємодії з людьми, що нас оточують, а також співробітництво у груповій комунікації, навички роботи в колективі, здатність брати на себе відповідальність і долати конфлікти.

Слід зауважити, що соціально компетентний дошкільник має розвинену потребу в контактах з іншими дітьми та дорослими, у соціально вмотивованій спільній діяльності; вмیه регулювати власну поведінку; володіє моральними почуттями співраді, співпереживання, готовності прийти на допомогу [14, 14 – 17]. Така дитина постійно виявляє інтерес до однолітків; вмیه налагоджувати з ними контакти; привертати до себе увагу; проявляти доброзичливе ставлення, сприяючи активній взаємодії; відчуває себе «на рівних» та впевнено з ровесниками, усвідомлює власні можливості, права й обов'язки і дотримується норм спілкування; прагне бути справедливою й отримати визнання однолітків у різноманітних видах діяльності, намагається бути бажаною у спілкуванні, грі тощо; уникає конфліктів та вмیه їм запобігати, ініціює й підтримує ділові та особисті контакти з ровесниками, ставиться до них як до рівноправних партнерів у різних комунікативних сферах.

Старший дошкільник зі сформованою соціальною компетенцією підтримує загальну для всіх мету діяльності; узгоджує власні задуми й дії зі спільною метою та бажаннями партнерів; обмінюється з ними інформацією; грається і працює, дотримуючись установлених правил та норм спілкування. Крім того, він вмیه захищати власну думку; в разі потреби звертається за допомогою до товариша та пропонує йому свою, а також добре володіє виразними (мімічними й мовленнєвими) засобами спілкування. Ці аспекти комунікативних умінь майбутніх школярів детально аналізує педагог В. Павленчик у розвідці «Співробітництво з однолітками. Аналіз результатів роботи педагога» [9].

Соціальні вміння дитини – це передовсім її навички орієнтуватися в ситуації спілкування; вступати у контакт і підтримувати його; приймати погляди співрозмовника; аргументовано пояснювати власні думки і позицію; уникати конфліктних ситуацій у комунікації, а при їх наявності успішно долати їх, критично ставитися до власних дій і висловлювань. Зазначені вище комунікативні знання і соціальні вміння цілком відповідають соціальним завданням дитини старшого дошкільного віку і становлять зміст її соціальної компетенції.

На думку А. Арушанової та О. Шахнаровича, комунікативна компетенція дитини дошкільного віку включає її здатність організовувати спілкування за допомогою мовлення й охоплює: а) дотеоретичні (практичні) лінгвістичні знання (на рівнях фонетики, лексики, граматики), б) вміння формувати і висловлювати власні думки (побудова зв'язного тексту), а також в) мовленнєву взаємодію з партнером (інтерація) [1, 51].

Ю. Караулов пропонує своє визначення комунікативних здібностей – це «здатність володіти ініціативою у спілкуванні, виявляти активність, емоційно реагувати на стан партнерів зі спілкування, здатність формувати і реалізувати власну індивідуальну програму спілкування. Комунікативні здібності дітей виявляються в умінні налагоджувати правильні відносини з іншими людьми, відчувати настрій усього колективу, в якому відбувається спілкування (родина, група дошкільного закладу тощо), розуміти партнера зі спілкування» [5].

Головним критерієм сформованості комунікативної компетенції в дитини дошкільного віку є її успішність у взаємодії із собою й іншими в певній ситуації спілкування. Ефективність соціалізації дитини, крім того, залежатиме від її здатності максимально мобілізувати у процесі спілкування свої знання, уміння, навички, способи діяльності під час розв'язання наявних проблем.

Слід зазначити, що комунікативна компетенція дошкільника включає в себе низку чинників:

– наявність комунікативних інтенцій (утримування в пам'яті сказаного й постійна кореляція плину спілкування з метою мовця, його проміжними та прикінцевими результатами). Під час мовленнєвої діяльності початкові мотиви й інтенції суб'єкта увірадно-

ються, конкретизуються, утворюючи ядро і периферію мотиваційної сфери. Внутрішні мовленнєві структури дитини з віком змінюються – зі збільшенням обсягу пам'яті, усвідомлення мовленнєвих інтенцій постійно зростає. Зі свого боку, це зумовлює оволодіння новими, все більш складними формами комунікації, як когнітивним підґрунтям розвитку мовленнєвої діяльності (Д. Слобін) [8];

- дотримання відповідних комунікативних стратегій, що дає змогу досягнути бажаного результату спілкування. Дитина дошкільного віку повинна засвоїти основні доступні їй правила і послідовність комунікативних дій;

- належне знання особистості співбесідника, що передбачає врахування його особливостей і соціальних ролей, а отже, і зворотного зв'язку в комунікації;

- підтримка власне процесу спілкування, тобто контроль за ним і за власною мовленнєвою поведінкою й емоціями тощо. Усі аспекти комунікативної діяльності (сприймання мовлення дорослих, взаємодія та емоційні контакти з ними) тісно пов'язані в єдиному процесі налагодження контактів дитини з довкіллям і визначають терміни появи та розвитку її активного мовлення;

- наявність сформованих навичок і вмінь завершення комунікації, виходу з неї, контролю за посткомунікативними ефектами тощо. Вони розвиваються впродовж ситуативно-ділового спілкування на засадах уже наявного досвіду дитини, що включає адресність і комунікативну спрямованість [11, 20].

Починаючи зі дошкільного періоду, педагогам слід поступово формувати у дитини моральні цінності та базові ставлення до себе (самоповагу) й інших людей (прийняття їх, повага до них). Саме це не тільки полегшує спілкування, а й робить його моральним. Адже якщо дошкільник поважає себе й інших, то легко зможе контактувати з ними, без конфліктів та побоювань, на відміну, наприклад, від ситуації, коли індивід поважає себе, а інших – ні. У спілкуванні такої особи часто простежуються зневага до співрозмовника, небажання його зрозуміти, а також використання маніпулятивних способів комунікації за відсутності навичок налагоджувати контакти з іншими.

Виділяють ще й особистісний аспект соціальної компетенції, а саме особливості дитини, що вступає у спілкування, які природно впливають на зміст, процес і сутність комунікації. Загальновідомо, що певні риси характеру (надмірна сором'язливість, відверта безсоромність, відчуженість, егоїстичність, зарозумілість, тривожність, агресивність, конфліктність та авторитарність) негативно позначаються на соціальній взаємодії людини з іншими.

Відзначимо, що формування соціально-комунікативних умінь дослідників у процесі ігрової діяльності відбувається природним шляхом, адже гра для дітей є активною формою пізнання навколишньої дійсності, своєрідним шляхом освоєння довкілля, порівняно з працею і навчанням. У ній практичне, діяльнісне ознайомлення дошкільників зі світом відбувається раніше, ніж оволодіння теоретичними знаннями. Інтерес дитини до гри поступово вичерпується унаслідок засвоєння відповідних знань і умінь. Проте, саме у грі розвиваються принципи і форми життєдіяльності дитини, відбувається її соціалізація, вибудовуються основи співробітництва між ровесниками та дорослими. Однаковою мірою важливі ігри як індивідуального, так і масового (парного, групового, командного) характеру, що спрямовані на вирішення проблем у конкретних життєвих ситуаціях.

Тому ігрова діяльність повинна посісти провідну функцію у навчально-виховному процесі серед дітей старшого дошкільного віку. Переваги гри у процесі формування соціально-комунікативної компетенції дітей є очевидними: у грі вони відображають навколишню дійсність, взаємини між однолітками та дорослими, вчинки людей. Водночас у грі діти

розвивають свою уяву, творчість, набувають самостійності та незалежності у прийнятті рішень.

Зокрема, сучасна дослідниця В. Душина відмічає, що упродовж гри діти набувають необхідного їм соціального досвіду, який включає такі вміння: контактувати (просто, доступно); висловлювати свою думку (оцінювати); виражати згоду (незгоду); приймати пропозиції інших, не наполягаючи на своєму; залагоджувати непорозуміння; відповідати на поставлене запитання; виявляти власну життєву позицію; просити вибачення і пробачати інших; запрошувати інших до гри; брати активну участь у спільній грі, згідно з домовленостями; гратися дружно; ділитися цікавими іграшками; бажані ролі виконувати за чергою; бути привітним, усміхатися партнерові (мати оптимістичний настрій); ніколи не ображати своїх друзів; не сваритися з іншими; завжди намагатися робити іншому приємне (змайструвати хворому товаришеві іграшку, намалювати щось) і т.д. [4].

Із наведеного переліку соціальних компетенцій (за В. Душиною) випливає, що у формуванні комунікативного досвіду дитини старшого дошкільного віку найкращих результатів можна досягти, граючись із нею. Досвід, який дитина отримує у грі, вона поступово застосовує і в інших формах життєдіяльності. Кожна гра виконує важливі виховні та комунікативні функції, формує типові навички соціальної поведінки і систему цінностей дитини. Саме у грі остання вчиться поводитися відповідно до ігрової ситуації, і власне так гра стає своєрідною школою соціальних відносин, у якій дошкільник моделює способи спілкування, які він спостерігає навколо себе. Відображаючи у грі певні реальні події, дитина стає їх безпосереднім учасником, ознайомлюється зі світом, діє активно, щиро сприймаючи все, що стосується гри. Аби дошкільнята вміли активно спілкуватися, аргументовано відстоювати власні погляди і водночас знаходити компромісні рішення, необхідно систематично проводити з ними на заняттях комунікаційні ігри.

Л. Якименко пропонує кілька вправ для розвитку комунікативних здібностей старших дошкільників, а відтак, рівня їх соціалізованості.

«Рука в руці». Пари дітей, узявшись за руки, рухаються кімнатою з багатьма перешкодами на шляху. Завдання: подолати ці перешкоди, не розриваючи рук.

«Привітання». Утворивши пари, дошкільнята за командою вихователя весело вітають одне одного – чи то долонями, чи то носом, плечима, п'ятками тощо. Мета: вчити дітей вітатися весело, з почуттям гумору, дотепно, але завжди, бо привітання – це побажання добра, миру, злагоди [14, 18].

Діти, у яких не сформовані відповідні соціально-комунікативні компетенції, зазнають суттєвих труднощів у спілкуванні та взаємодії зі своїми однолітками, що призводить до збільшення фактів проблемної поведінки у них. Аби позбутися цих негативних явищ, потрібно заповнити прогалину у наявних соціальних знаннях та навичках дошкільників, розвиваючи насамперед їхнє мовлення.

Висновки. Таким чином, проблема формування соціально-комунікативних умінь є однією з найважливіших у системі дошкільного навчання. Формування у старшого дошкільника соціально-комунікативних умінь вимагає від дітей орієнтуватися в умовах спілкування, планувати висловлювання, контролювати хід і наслідки процесу мовлення, підтримувати контакт, вміння захищати власну позицію, уникати конфліктних ситуацій тощо.

Гра є провідним засобом виховання та формування соціально-комунікативних умінь і здібностей дошкільників. У грі дитина старшого дошкільного віку розвивається як особистість, у неї формуються ті риси характеру, від яких буде залежати її адаптація у суспільстві, відносини з оточуючими людьми.

Вивчення розвитку соціально-комунікативних умінь показало необхідність акцентування уваги на ігровій діяльності, як найбільш ефективному засобі формування соціально-комунікативних умінь дитини старшого дошкільного віку.

Звісно, наша розвідка не охоплює всіх аспектів порушеної нами проблеми. Вважаємо, що для подальшого педагогічного аналізу потрібна розробка та експериментальна перевірка діагностики формування соціально-комунікативної компетенції старших дошкільників у процесі ігрової діяльності, що дасть змогу виявити рівень комунікації конкретної дитини. Така діагностика повинна охоплювати три аспекти: розуміння дитиною специфіки ситуації, в якій відбувається взаємодія; комунікацію з дорослим; спілкування з ровесниками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арушанова А. Исследование развития коммуникативной компетенции дошкольника / А. Арушанова // Наука о детстве и современное образование : мат. Междунар. юбилейной науч. конф., посвященной 100-летию со дня рожд. А. В. Запорожца. – М. : Центр «Школьная книга», 2005. – 184 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти [Електронний ресурс] / [авт. кол-в : Богуш А. М., Бельська Г. В., Богиніч О. Л., Гавриш Н. В., Долинна О. П., Ільченко Т. С., Коваленко О. В., Лисенко Г. М., Машовець М. А., Низковська О. В., Панасюк Т. В., Піроженко Т. О., Поніманська Т. І., Сідельнікова О. Д., Шевчук А. С., Якименко Л. Ю]. – К. : Видавництво, 2012. – 26 с. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/690/bazovij_komponent-doshkilnoji_osviti_v_ukrajini/.
3. Давыдов В. Виды обобщения в обучении. – 2-е изд. / В. Давыдов – М. : Педагогическое общество России, 2000. – 480 с.
4. Душина В. Соціалізація дітей старшого дошкільного віку у просторі дитячої субкультури [Електронний ресурс] / В. Душина. – Х., 2012. – 69 с. – Режим доступу : <http://lib.znaimo.com.ua/docs/166/index-49114.html?page=4>.
5. Караулов Ю. Русский язык и языковая личность [Электронный ресурс] / Ю. Караулов ; [отв. ред. Д. Н. Шмелев]. – М. : Наука, 1987. – 261 с. – Режим доступа : <http://www.any-book.ru/book/show/id/1213118>.
6. Ковалева Н. Формирование коммуникативных компетенций у младших школьников ресурсами иностранного (английского) языка [Электронный ресурс] / Н. Ковалева // Фестиваль «Открытый урок». – МИД «Первое сентября», 2014. – Режим доступа : <http://festival.1september.ru/articles/313791/>.
7. Кухаренко В. Интерпретация текста [Электронный ресурс] / В. Кухаренко. – М., 1988. – 173 с. – Режим доступа : <http://www.ex.ua/72783900>.
8. Материалы на сайте Казанской лингвистической школы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kls.ksu.ru/boduen/bodart>.
9. Павленчик В. Співробітництво з однолітками. Аналіз результатів роботи педагога / В. Павленчик // Науково-методичний журнал. – 2000. – № 3 (704). – С. 3–5.
10. Пассов Е. Коммуникативный метод воспитания / Е. Пассов. – М. : Просвещение, 1991. – 223 с.
11. Свирина Л. О языковой и речевой компетенции студентов, изучающих иностранный язык как вторую (дополнительную) специальность [Электронный ресурс] / Л. Свирина // Бодуэновские чтения : Бодуэн де Куртенэ и современная лингвистика : междунар. науч. конф. Труды и материалы : в 2 т. / [под общ. ред. К. Р. Галиуллина, Г. А. Николаева]. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2001. – Т. 2. – С. 144 – 145. – Режим доступа : <http://belovo.kemsu.ru/main.htm>.
12. Ушаков Д. Толковый словарь современного русского языка / Д. Ушаков ; [под ред. Татьянченко Н. Ф.]. – М. : Альфа-Пресс, 2005. – 1216 с.
13. Фролов Ю. Компетентностная модель как основа оценки качества подготовки специалистов / Ю. Фролов, Д. Махотин // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 8. – С. 34–41.
14. Якименко Л. Від людини «діючої» до людини «суспільної» / Л. Якименко // Дошкільне виховання : щомісячний науково-методичний журнал [для педагогів і батьків]. – К. : Преса України, 2000. – № 9 (710). – С. 15–18.
15. Volunteer Leader's Guide. – New York, 2000. – 162 p.

Статтю подано до редакції 30.05.2014 р.